

SIBERI EESTLASTE MÄLESTUSED EMAMAALE NAASMISEST JA SIIN KOHANEMISEST: ISIKLIK NING KOGUKONNA KOGEMUS

Anu KORB

Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, Eesti; korb@folklore.ee

Artiklis käsitlen Siberisse väljarännanud ja tsaarivalitsuse ajal väljasaadetud eestlaste järglaste naasmist Eestisse pärast Eesti Vabariigi annekteerimist (ajavahemikul 1944–1976) ning kohanemist Eestis. Allikmaterjalina olen kasutanud eestlaste elu- ja külaloolisi mälestusi, mida kogusin peaaesjalikult intervjuude ning vestlustena ajavahemikul 2003–2009, asjaosaliste endi kirjapanekuid aastatest 2002–2005 ja Eestis Siberi eestlaste kokkutulekutel tehtud tähelepanekuid. Jälgin, kuidas Siberi eestlaste Eestisse naasmine ühtib Nõukogude Liidust Eestisse suundunud immigratsiooni tinglike rändeetappidega ja kuidas see sobitub teiste maade migratsioonikogemusega.

EELLUGU

Artikkel põhineb Siberi eesti külades sündinud-kasvanud ja emamaale tagasi-pöördunud eestlaste külaelu ning elulooga seotud mälestustel. Jutustajate või kirjalike mälestuste talletajate esivanemad olid 19. sajandi viimasel kümnendil või 20. sajandi algul Siberisse välja rännanud või sattunud sinna veelgi varem muul moel, näiteks sõjapõgeniku, sundasuniku või väljasaadetuna. Et Siberis sündinud eestlased olid oma esivanemate kaudu Eestiga tihedalt seotud, on õigustatud nende kohta mõiste *tagasipöördunu* kasutamine.

Mälestusi kogusin pisitasa ajavahemikul 2003–2009. Minu vestluskaaslased ja mälestuste talletajad (umbes 80 inimest, kelle sünniaasta jäi ajavahemikku 1917–1958) olid Siberi külakogukondadest emamaale naasnud Eesti Vabariigi annekteerimise järel ajavahemikul 1944–1976 ning oskasid kõik eesti keelt vähemalt suhtlustasandil. Nende hulgas oli lapsena koos vanematega Eestisse tulnud, paremate töö- ja eluvõimaluste otsingul täiskasvanuid ning mõnevõrra ka elatanud inimesi.

Mõned vestlused toimusid küla- või piirkondlikel kokkutulekutel vm avalikes kohtades (näiteks kohvikus) ja jäid seetõttu põgusaiks. Inimestega nende kodudes juttu ajades oli Eestisse naasmise ja siin kohanemisega seonduv osa pikemast

teemaintervjuust, mis keskendus esivanemate väljarändamise/-saatmisega seonduvale, Siberi elu argipäevale enne ning pärast kollektiviseerimist, pöördelistele ajaloosündmustele, emamaale naasmisele ja siin kohanemisele.¹

Minu sügavam huvi Siberi eestlaste vastu sai alguse ligi 20 aastat tagasi, kui 1991. aastal esmakordselt Siberi eesti küladest folklooriainest kogusin. Mälestuste talletamise ajaks olin töötanud paljudes Siberi eesti kogukondades, esimesed Siberi eestlaste Eesti-kontaktid saingi just Siberi sugulaste kaudu. Edasi toimus lumepalliefekt: juhatati aina uusi ja uusi inimesi. Siberis sündinud eestlastega kohtusin Eestis ka nende piirkondlikel kokkutulekutel ja Ida-eestlaste Seltsi üritustel.²

IMMIGRATSIOON EESTISSE JA SIBERIST EMAMAALE NAASNUD

Rändevooge endises NSVL-is on rahvastiku-uurijad jaganud kolmeks peamiseks tüübiks: otseselt suunatud, kaudselt suunatud ja organiseerimata ränne. Vabatahtlik ränne on osaliselt seotud suunatud rändega, näiteks järgnetakse abikaasale või vanematele.³

Siberi eestlaste migratsioonilaine vallandasid eesti laskurkorpuse ridades võidelnud mehed.⁴ Üldjoontes on eestlaste tagasipöördumine võrreldav Eestisse suundunud immigratsiooni tinglike rändeetappidega.

¹ Vt küsitluskava “Ümberasujad” <http://www.folklore.ee/era/kysitus/index.html>. Küsitluskava koostas 2004. aasta märtsikuus abiks mälestuste talletajatele. Aastatel 2004–2005 toimunud kogumisaktsiooni käigus laekus Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) fondidesse 50 käsikirjalist või arvutil vormistatud lugu Venemaal sündinud eestlastelt, sealhulgas olid vaid nelja töö autorid Siberis sündinud. Arhiiviviited Siberi materjalile: Eesti folklooriarhiivi rahvaluulekogu (EFA), Korb I, 5–7. Tartu maakond, Rannu < Kemerovo obl, Jurjevi k (2003); EFA, Korb II, 272–287. Ida-Viru maakond, Purkse < Tomski obl, Kaseküla (2004); EFA, Korb III, 227–272. Rápina I < Tomski obl, Kaseküla < Vambola k (2005); Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjade kogu (ERA, KK) 319, 113 lk. Artur Kergand. Estono-Semenovka küla sünd ja häving. Otepää I < Novosibirski obl, Estono-Semenovka k (2002).

Samadest teemadest lähtusin ka oma küsitluste-vestluste läbiviimisel. Lühemad intervjuud kestsid 1,5 tundi, mõne inimesega vestlesin korduvalt, ühtekokku kuni 9 tundi. Helisalvestiste (kokku u 165 t) arhiiviviited: Eesti Rahvaluule Arhiivi helisalvestised minidiskidel (ERA, MD) 232–260. Salvestised A. Korb 14.10.2003–8.01.2004. HA: Keila, Loo, Harku, Laagri, Salutaguse; TA: Tartu, Vehendi; PÕ: Rápina, Tilsi; VA: Otepää; ERA, MD 400–406. Salvestised A. Korb oktoober 2004. Tallinn ja Tartu.

Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestised arvuti kõvakettal (ERA, DH) 26–31. Salvestised A. Korb 2007. HA: Tallinn, Turba; PÄ: Lavassaare; TA: Tartu, Elva; ERA, DH 186–216. Salvestised A. Korb ja M. Aigro 2009. Ida-VM: Kohtla-Järve, Puru k; Lääne-VM: Sõmeru, Väike-Maarja; HA: Tallinn, Keila, Rapla, Turba, Laagri; JÕ: Põltsamaa, Võduvere, Kaarepere; TA: Tartu.

² Selts koondab Venemaalt, Ukrainast jm idaaladelt pärit eestlasi.

³ **Tammaru, T.** Venelased Eestis: ränne ja kohanemine. Sisekaitseakadeemia, Tallinn, 1999, 27, 43.

⁴ **Kulu, H.** Eestlaste tagasiränne 1940–1989 Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1997, 141–142.

- I. Alates 1945. aastast kuni 1960. aastate keskpaigani. Sisseränne oli kõige intensiivsem kohe Teise maailmasõja järel. Suunamise põhjused olid neil aastail sageli poliitilised ja ideoloogilised.
- II. 1960. aastate keskpaigast kuni 1970. aastate lõpuni. Maa industrialiseerimise tulemusena suurenes nõudlus lisatööjõu järele. Sageli oli tegemist ettevõtete initsiatiiviga, st kaudselt juhitud rändega.
- III. 1970. aastate lõpust kuni 1980. aastate lõpuni. Peamiseks oli isiklike põhjustega seotud ränne.
- IV. Alates 1980. aastate lõpust vähenes sisseränne Eesti iseseisvumise tõttu.⁵

PERELOOD, JUTUSTAMINE JA AEG

Siberist Eestimaale jõudnud eestlased, nagu Venemaal sündinud eestlased üldse, kohaned Eestis erineva kultuuritausta, tavade-kommete, aga ka eelarvamuste tõttu tõrjuvat suhtumist, püüdsid Eestimaale elama asununa varjata aastakümnete vältel üldsuse eest oma päritolu. Nemadki arvasid, et parem on kaotada omapära võimalikult kiiresti.⁶ Vaikimise taga võib näha ka poliitilisi põhjusi ja repressioonide hirmu, nagu on täheldanud ingerisoomlaste lugude uurijad.⁷ Pärast Teist maailmasõda ei toetanud miski ka välistest teguritest suguvõsaajalooga tegelemist – see valdkond jäi pere raames ja pere jaoks jutustamiseks.⁸ Aili Aarelaid-Tart toob esile ajakategooria kultuurimuutuste mõistmisel, tõdedes, et pole olemas üht ja ainuvaldavat ajavoolu, kultuurimälu vahendusel toimib minevikukogemuse ülekandmine olevikule. Suurte poliitiliste pöörete tulemusena muudetakse riiklikul tasemel minevikusündmuste aktsentueeritust, reglementeeritakse unustamisele määratu.⁹ Eesti Vabariigi taastamine ja tsensuuri lõdvenemine Venemaal olid elu- ning pärimuslugude esilekerkimise eelduseks. Ene Kõresaar on osutanud mälestuste ja elulugude avalikule rollile Eesti taasiseseisvumise perioodil.¹⁰ Eluloo- ja mälestuste-

⁵ **Katus, K., Sakkeus, L.** Foreign-born Population in Estonia. (Series B, RU.) Mehis, Tallinn, 1993, 19; **Мянгелъ Т.** Некоторые аспекты миграционной политики в Эстонской ССР за послевоенный период. – Rmt: Подходы к управлению миграционным развитием. Valgus, Tallinn, 1989, 29–47; **Tammaru, T.** Venelased Eestis: ränne ja kohanemine, 17–18.

⁶ Vt **Roos, A.** Pagulaste missioon. – Rmt: Eestlane ja tema maa. Konverentsi “Kodumaa ja kodupaik: eestlaste territoriaalne identiteet” (16.–17. november 1999) materjale. Koost ja toim A. Jürgenson. Tallinn, 2000, 91.

⁷ **Reinvelt, R.** Ingeri elud ja lood. Kultuurianalüütiline eluloouurimus. (Studia Ethnologica Tartuensia, 5.) Tartu, 2002, 6–7.

⁸ **Jaago, T.** Pere- ja suguvõsalood pärimuses. – Rmt: Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Koost ja toim E. Kõresaar, T. Anepaio. (Studia Ethnologica Tartuensia, 6.) Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2003, 35.

⁹ **Aarelaid-Tart, A.** Ajakategooriast tänase Eesti kultuurimuutuste mõistmisel. – Acta Historica Tallinnensia, 2009, 14, 172, 179.

¹⁰ **Kõresaar, E.** Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes. (Eesti Rahva Muuseumi Sari, 6.) Tartu, 2005, 21.

raamatute massilist avaldamist võib seostada ka Ida-Euroopas viimastel aastakümnetel lahvatanud nn “biograafilise buumiga”.¹¹

21. sajandi esimene kümnend oli Siberi eestlaste lugude kogumiseks igati sobiv: leidub piisavalt inimesi, kes võivad olnust jutustada; avalikkuse huvi Siberi eestlaste vastu on kasvanud; varem tabuks peetud teemasid käsitletakse järjest julgemini.

Ometi leidis ka Siberis sündinud eestlaste hulgas neid, kes omaaegsete solvumiste, negatiivsete mälestuste vms tõttu ei soostunud põhimõtteliselt Eestimaa eestlastele oma elust rääkima. Kuigi ideoloogilised tagasirändajad moodustasid kõigist Nõukogude Liidust saabunud väikese vähemuse, tekitasid nad Eestis mitmeks kümnendiks idadiasporaast negatiivse mulje.¹² Rahvajuttudes väljenduv rassiliste, usuliste ja poliitiliste vastuolude pinnal arenenud uskumuste ning eelarvamuste traditsioon võib püsida sajandeid ja mõjutada kogukondadevahelisi suhteid.¹³ Ka näiteks Rootsi eestlaste seas leidis neid, kes keeldusid igasugusest suhtlemisest Eestimaa eestlastega.¹⁴

Vestluskaaslased olid minu Siberi eestlaste kohta materjalide kogumisest ja nende uurimisest teadlikud ning soosisid minu ettevõtmist igati, mõne inimesega vestlesin korduvalt. Püüdsin vestluse käiku küsimusi esitades juhtida, kuid samas lasin inimestel rääkida neile olulisest. Kohtumised olid eelnevalt kokku lepitud, põhiosa jutuajamistest toimus minu vestluskaaslaste kodudes, toeks perefotod, alal hoidud dokumendid, mõnikord ka vanad esemed. Kuna kogemused ja lood on ühel ajal nii individuaalsed kui sotsiaalsed¹⁵, vahendati lugudes omaenda kogemuse kõrval suuresti ka oma pere ning kogukonna kogemust.

Loomulikult erinevad kirjepandud lood spontaanses jutustamisõhkkonnas salvestatust. Elulookirjutajatel on võimalik oma lugu enam läbi mõelda ja viimistleda. Jutustatud lugu esitatakse situatiivselt ja tsükliliselt, sageli isiklike kogemusjuttudena,¹⁶ ning neid kohandatakse vastavalt kuulajaskonnale.

Tagasirändelugusid saame vaadelda osakesena eestlaste migratsiooniloost. Kuigi antud käsitluses pole tegemist riikidevahelise rändega, oli Teise maailmasõja

¹¹ **Humphrey, R., Miller, R., Zdravomyslova, E.** Introduction: biographical research and historical watersheds. – Rmt: *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*. Toim R. Humphrey, R. Miller, E. Zdravomyslova. Ashgate, Aldershot, 2003, 1–24.

¹² **Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K., Anniste, K.** Eesti diaspora kujunemise kolm lainet. – Rmt: *Eestlased ja eesti keel välismaal*. Koost K. Praakli, J. Viikberg. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2010, 44.

¹³ **Kalmre, E.** Hirm ja võõravähi sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. (Tänapäeva folkloorist, 7.) EKM Teaduskirjastus, Tartu, 2008, 71.

¹⁴ Vt **Kõiva, M.** Lugu suurest lumesajust. Rootsieestlaste lood nõukogude Eestist. – *Mäetagused*, 2003, **23**, 56.

¹⁵ **Michel, G.** Biographisches Erzählen – zwischen individuellem Erlebnis und kollektiver Geschichtstradition. Untersuchung typischer Erzählfiguren, ihrer sprachlichen Form und ihrer interaktiven und identitätskonstruierenden Funktion in Geschichten und Lebensgeschichten. (Reihe Germanistische Linguistik, 62.) Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1985, 86.

¹⁶ Vt **Stahl, S.** Interpreting personal narrative text. – Rmt: *Literacy, Folkloristics and Personal Narrative Text*. Toim S. Stahl. Indiana University Press, Bloomington, Indiana, 1989, 29–49.

järgsel perioodil Siberi küladest Eestisse tulla üsna keeruline: alates 1932. aastast oli kolhoosnikele liikumine sisuliselt võimatuks tehtud.¹⁷ Kohapealsed ametnikud püüdsid külast lahkumist kõigi vahenditega takistada.

Rände uurimisel kasutavad rahvastikuteadlased ankeetküsitluste, arhiivide andmete, rändeteooriate jms abi.¹⁸ Migratsioonijutud pole alati faktitäpsed, kuid ka arhiivimaterjale ei saa me pimesi usaldada ja neidki saab mitmeti tõlgendada. Pärimuslik ajalugu võimaldab analüüsida tegeliku elu sündmustel põhinevaid jutustus- tusi, samas kasutatakse rahvatraditsiooni jutustamistehnikat. Ei piirduta vaid sünd- muste esitamisega: lugu saab tervikuks ajapikku ja teistelt kuuldu kaudu, olles avatud ka edaspidistele muutustele. Juttude suurim väärtus on edastatud emotsioo- nides ja hinnangutes. Selle kõrval, mis juhtus, saame ka teada, kuidas jutustaja toimunud mõistab ja interpreteerib.

Rändenarratiivides saab nn tüüplugusid eristada:

- 1) jutud väljarände/tagasirände põhjustest ja teekonnast;
- 2) kohanemislood, kus räägitakse tekkinud kultuurilistest ja keelelistest arusaama- tustest;
- 3) adapteerumis- ehk edulood.

Küsitletud Siberi eestlaste hulgas oli ka Vene tsaari poolt Siberisse saadetute järglasi, kelle jutud esivanematest ei saagi väljarännanute omadega ühtida.¹⁹ Eestisse naasmise lugusid pole aga põhjust liigitada selle põhjal, kas ollakse väljasaadetute või väljarännanute järglane: mitme põlvkonna vältel elati Siberis ühesugustes oludes, ka samades külades. Küll aga erinevad Eestisse suunatute-värvatute ja omal algatusel tulijate lood.

EESTISSE JÕUDNUTE LOOD JA KÕNEKAD VAIKIMISED

Jutustaja või mälestuste kirjapanija valib, mida ta soovib avalikustada. Otseselt Nõukogude võimuorganite kaudu Eestisse tööle suunatud eelistavad tänapäevalgi sellest vaikida või pareerivad küsimust “Kuidas te Eestisse tulite?” napolisõnaliselt, et tuli käsku täita. On üsna ootuspärane, et seda seika oma eluloost ei taheta meenutada, liiatigi pärast Eesti Vabariigi taastamist. Seevastu need, kel õnnestus värbamisest kõrvale hoida, kajastavad juhtunut meelsasti.

Ühel päeval kutsuti mind väeosa staapi ja teatati, et vastavalt NSV Liidu kaitseministri käsk- kirjale kuulun demobiliseerimisele. Ühtlasi teatati veel, et Nõukogude Eesti vajab praegu hädasti rahvamajanduse taastamiseks kaadrit. Tehti ettepanek jääda Eestisse ja kvalifitseeruda uuele erialale. Kuna ma olevat lahingutes karastunud mees, valdan vabalt eesti ja vene keelt, ka haridus on sobilik, siis esialgu suunatakse mind tööle Nõukogude Eesti Riiklikku Julgeolekusse tõlgina. /.../ Nähtavasti mu ülemused ei teadnud, et olen nn “rahvavaenlase” poeg, et peale isa on NKVD represseerinud ja hävitanud pool minu suguvõsa. /.../ Ma ei võinud minna mõrtsukate

¹⁷ Hosking, G. A History of the Soviet Union. Fontana Press, London, 1985, 169.

¹⁸ Vt nt Roinila, M. Finland-Swedes in Canada. Migration, Settlement and Ethnic Relations. (Migration Studies, C 14.) Institute of Migration, Turku, 2000; Kulu, H. Eestlaste tagasiränne.

¹⁹ Vt Siberi eestlaste elud ja lood. Koost ja toim A. Korb. EKM Teaduskirjastus, Tartu, 2010.

ja petiste teenistusse ja rüvetada armsate inimeste helget mälestust. Ütlesin neile, et eelistan siiski sõita tagasi Siberisse oma kodukülla ja töötada oma erialal. Ülemustele minu otsus ei meeldinud, keelitati ja meelitati lubades perspektiivikat tööd ja tõusu karjääriredelil. Jäin oma otsusele kindlaks (Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjade kogu (ERA, KK) 319, 67 < Otepää < Novosibirski obl, Estono-Semenovka k < mees, snd 1921).

Keerulisest olukorrast puhta nahaga väljatulemine on kahtlemata edulugu. On üsna ootuspärane, et inimesed jutustavad meelsamini oma õnnestumistest.

Mõnikord saame parteikaadri suunamisel tegelikult Eestisse jõudnutest teada värvatute sugulastelt või tuttavatelt, kes ühtlasi püüavad omasid õigustada või toimumule hinnangut anda:

Mees oli tal parteilane, see määrati tööle: algul Rannu kooli direktoriks, siis Meeri kooli, pärast saadeti Elva ja niiviisi kogu aeg, tal ei olnud endal tarvis otsustadagi. Ta oli lõpetanud ainult Mariinski peduõpilise²⁰, too oli tehnikum, keskharidusega ta oli. Ja temale nüüd määrati lastekodu direktori koht. Miks ta pidi nõustuma? Mu vennale ka pakuti kuhugi juhataja kohta, kuigi ta ei olnudki parteilane, ainult Venemaa eestlane. Tal oli neli klassi haridust ja ta ütles, et taevake, mis juhataja ma olen! Tõesti, topiti kohe inimestele neid kõrgeid kohti, mitte et nad ise sinna trüginud oleks, aga kohe pakuti: mine Eestisse ja kui kohale tuled, juba siin otsustatakse. Vend töötas eluaeg autojuhina, see amet talle meeldis. Aga kes olid sellised auahned, nood ikka võtsid pakutud kohad vastu. Mu vend ei ole parteilane, aga partei liinis võib-olla oleks karistatud kohe selle eest, kui kohta vastu ei võta. Ega neid Venemaa eestlasi nii väga palju ei olnudki siin Eestis, aga kuna nad sageli olid kõrge koha peal ja hakkasid kamandama, siis ka tekkis nende vastu viha. Muidugi – mis nad Eestist teadsid, neil ei olnud aimugi, mis elu siin varem oli (Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestis arvuti kõvakettal (ERA, DH) 30 (101) < Elva < Tallinn < Kemerovo obl, Jurjevi k < naine, snd 1937).

Teise maailmasõja lõppedes pakuti Nõukogude armeest demobiliseeritud Siberi eestlastele võimalust Eestisse jääda. Rindemeeste kaudu jõudsid Eestisse ka nende pereliikmed. Juttudes ei leia see teema pikemalt käsitlemist, kirjeldused on pigem nipsisõnalised:

Kes oli siin [Eestis] aega teenimas ja kes oli sõjas, need enam tagasi ei tulnud, need jäid Eestisse. Tulivad peredele järele, ja, töid ära... Minu vanem õdegi, temale tuli sõdurpoiss järgi ja tõi ta ära (Eesti Rahvaluule Arhiivi helisalvestis minidiskil (ERA, MD) 258 (1) < Tartu < Tartu maakond, Puhja < Kemerovo obl, Koltsovo k < naine, snd 1929).

Vene meedia võimendab tänini heroilist pilti möödunud sõjast. Nõukogude armee ridades võidelnud olid Venemaa poolelt vaadatuna kangelased ja vabastajad. Venelased saabusid Eestisse võitjarahva mentaliteediga, Eestit aga käsitleti sakslastega koostööd teinud piirkonnana, sinne keel ja kultuur jäid neile võõraks ning mitte omaks tunnistamist tähistati sõnaga *fašistõ*.²¹ Eestimaa eestlased, kes kaotasid oma iseseisva riigi, nägid punaarmeeleaste aga eeskätt võõrvõimu esindajaid. Et Siberi eestlased olid sellest hästi teadlikud, näitab asjaolu, et perekonna

²⁰ Mariinski pedagoogiline kool (vene k).

²¹ **Aareleid, A.** Kaks mudelit eestlaste kohanemisel Teise maailmasõja tagajärjel aset leidnud kultuurireaalsuse kontekstuaalsete muutustega. – Rmt: Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale. Toim T. Anepaio, E. Kõresaar. (Studia Ethnologica Tartuensia, 4.) Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, Tartu, 2001, 189–190.

survel Eestisse tulnud mees samastab isegi mitukümmend aastat pärast sõja lõppu end vene sõduriga.

Minu mees ei tahtnud kuidagi Eestisse tulla. Ta jõudis sõja käigus Eesti laskurkorpuse ridades siia ja pani tähele, et eestlased ei sallinud vene sõdureid (ERA, MD 232 (2) < Rápina < Kiviõli < Tomski obl, Kaseküla < naine, snd 1923).

Venemaa eestlaste seas oli üksjagu ka neid, kelle saatuse määras suuresti sünniaasta.²² 17-aastaselt Siberi külast sõjaväkke ja sealtkaudu ka sõtta jõudnud mees kirjeldab oma elukutseliseks sõjaväelaseks saamist.

Ma ootasin, et saaksin kiiremini sõjaväkke, et emal natukene kergem oleks, et ta ei peaks meid üleval pidama. Seadusega oli ette nähtud, et sõjaväkke minnakse 19-aastaselt, aga sõjaajal tuli meestest puudus ja mind võeti 1943. aasta detsembris sõjaväkke, 17-aastaselt. /.../ 1945. aastal ma olin 19-aastane poisike, mis see arutab ja mõtleb teistmoodi. Mul ju mingisugust eriala ei olnud, kui ma sõjaväest vabaks oleksin saanud. Mul polnud kuskile mujale minna ka. Meid võeti kokku ühte Läti raudteejaama, kust leedulased ja lätlased tulid ka, terve ešelon Baltikumi noormehi läks sõjakooli. /.../ Minuga läks siis niimoodi, et eluks ajaks sain sõjameheks. Muidu alguses mõned vanemad mehed, nendel oli lootus, et saavad sõja lõppedes koju minna. No minul ei olnud pääsu, eriala mingisugust ei olnud ja ma jäin sõjakooli. Aga miks mind sinna valiti, ma ei tea, ma olin ju rahvavaenlase poeg. Lõpuks see kool viidi üle Vilniusesse, vanasse tsariaegsesse kooli, kus Laidoner kunagi õppis. Seega mina olen kindral Laidoneri koolivend (ERA, DH 31 (14) < Tallinn < Altai krai, Estonia k < mees, snd 1926).

Jutustaja peab vajalikuks oma teguviisi õigustada: ta toob rõhutatult esile, et oli tookord väga noor ja pidi vanema pojana ema eest hoolitsema. Samas rõhutab ta eestlaste tugevat võitlusvaimu ja omaenda koolivendlust kindral Laidoneriga. Seega kasutavad indiviidid teatud kultuurilisi ressursse, et anda oma kogemusele tähendus ja suhestada need üldisemate sotsiaalsete väärtuste süsteemiga.²³

Kaudselt võib suunatud tagasirändajatena käsitleda ka neid, kes jõudsid Siberist emamaale (1960.–1970. aastatel) mõne Eesti ühismajandi juhtkonna initsiatiivil.

Vaata esimene kord käis sie Pajusi kalakasvataja sial. No saidvad tieda, et iesti küla ja siin [Eestis] oli tüöliste puudus.

A. K.: See oli siis Pajusi enda algatus, mitte riiklik?

See oli Pajusi enda. Meile maksti kõik viimne kui kopikas ära. Kõik kanteinerid ja sõiduraha ja meile kohe õeldi, et kviitungid, mis antakse, hoidke alles, et kõik maksame ära. Pajusi kalhoos, no see oli rikas kalhoos siin.

A. K.: Mis aastal see oli siis, kui teid kutsumas käidi?

See oli seesamane 76. aasta. Enne käis Pajusist see kalakasvataja. Mina ei tia, mis ta perekonnanimeks, punase habemega oli. Aga teist korda käis partorg Konsin. Noja nii me siis tulimegi (ERA, DH 191 (47) < Põltsamaa < Jõgeva maakond, Pajusi < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1931).

²² Vt võrdlevalt Eino Viire lugu. Tema saatuse määras samuti sünniaasta: Rändlindude pesad. Eestlaste elulood võõrsil. Koost T. Kirss. Eesti Kirjandusmuuseum, Toronto Ülikooli Eesti õppetool, Tartu, 2006, 66–88.

²³ **Kõresaar, E.** Elu ideoloogiad, 11.

Põhiosa Siberi eestlastest jõudis Eestimaale siiski omal algatusel ja soovil, seega on nende puhul tegemist isikliku otsuse ning vabatahtliku reemigratsiooniga. Siiski võib välja tuua tõukejõud, mis mõjutasid paljude eestlaste naasmisotsust: pea kõik pered olid 1930. aastate repressioonides kannatanud ja kindlust polnud ka edaspidiseks, eestlaste tavapärase elulaad oli kolhooside moodustamise ning majapidamiste sundkorras külla toomisega hävitatud, väikesed eesti külad kadusid ja suurematesse hakkas lisanduma eri rahvusest inimesi. Eestisse naasmise ajendiks oli küllalt tihti soov elada oma rahvuskaslaste seas ja eestlaseks jääda.²⁴

Mõned Siberist tagasipöördunud kirjeldavad Eestit kui oma unistuste maad, millest oldi lapsena palju kuulnud.

Mina kogu aeg rääkisin, et mina ikka suureks kasvan, siis ma lähen, meie ei öelnud Tallinnasse, vaid lähen Eesti ära. See oli see sõna võetud, lähen Eesti ära. Ja ja siss. Emal oli sõbranje. Ja see sõbranje käis ikka meile külasse sinna ja tõi ikka meile uhkeid riideid küll plisseer-seelikuid ja siis olid ju moes kõvasti need. Ja siis ma alati ütlesin: kui mina suureks kasvan, siis mina lähen Eesti ära. Ja läks täide (ERA, MD 244 (1) < Harju maakond, Loo < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1948).

Migratsiooni vallandamise üks olulisi liikumapanevaid jõude on läbi aegade olnud soov parandada oma materiaalset olukorda. Ka Eestisse naasmisel oli materiaalne pool sageli olulise tähtsusega. Jutud, kus kujutatakse Eestit kaubakülluse ja suuremate võimaluste maana, pakuvad võrdluspilti kodueestlaste defitsiidikogemuse lugudele.²⁵

Individaalsete tagasirändeotsuste puhul on olulisel kohal lähikondsete otsuse aktsepteerimine, nende soovile järeleandmine või tahtmine nende lähedal elada. Omaette teemana tuleb isikulugudes külast lahkumise põhjusena esile tööalane konflikt või töökohal kogetud ülekohus.

Siberist 1940.–1950. aastatel omal käel lahkunute lood keskenduvad külast lahkumise keerukusele: Venemaal polnud külainimestel passe ja tööjõu väljavoolu püüti igati takistada. Niisiis läksid käiku kõik vahendid: ülemuste äraostmine, tutvused, salaja teeasumine jne. Lahkumisega seotud emotsioonid on aga erinevad. Teismelise tüdrukuna üksinda Siberist Eestisse sõitnud meenutavad rännuteekonnal kogetud hirmu ja ebakindlust. Vanemate initsiatiivil ja koos sugulastega 15–16-aastasena teele asunud noormeeste lugudes kumab teataval määral läbi ka seikluslik moment. Hilisemad, 1970. aastatel perekonnainimestena teele asunud kirjeldavad eeskätt kodunt lahkumisega seotud emotsioone, näiteks maja müümine ja ebakindlustunne tuleviku ees.²⁶ Mõneti haakuvad need lood ka pagulaste lahkumiskirjeldustega.²⁷ Keskealisena Eestisse tulnute lugudes rõhutatakse kaasavõetud materiaalset pagasit – need lood sobivad tööka eestlase kuvandiga.

²⁴ Vt ka **Kulu, H.** Eestlaste tagasiränne, 170–171.

²⁵ Vrd **Kõresaar, E.** Hea elu normatiivsus. Nõukogudeaegse defitsiidikogemuse kujutamisest elulugudes. – Rmt: Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. (Studia Ethnologica Tartuensia, 4.) Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, Tartu, 2003, 150–178.

²⁶ **Korb, A.** Remigration and telling about it: stories of Estonians from Russia. – Folklore, 2008, **39**, 39–62.

²⁷ Vt Rändlindude pesad.

KOHANEMISLOOD

Immigrantide ühiskonda integreerumise taset mõõdetakse teatud kriteeriumide abil: immigrantide rahulolu oma eluga sihtmaal, sihtmaa väärtushinnangute omaksvõtt, ametialane edu ja sissetulekute suurenemine, laste haridusalased saavutused, segaabiellude osatähtsus, diskrimineerimise suhteline puudumine.²⁸ Mitmed uurijad on täheldanud, et oma päritolugrupi identiteedi säilitamine teises kultuurikeskkonnas elades aitab inimesel psühholoogiliselt kohaneda, samas aitab enamusgrupi identiteedi omaksvõtt sotsiaalselt kohaneda.²⁹ Siberis sündinud eestlaste lood võimaldavad jälgida, kuidas nad ise hindavad oma kohanemist ja toimetulekut Eestis.

Omalt algatusel Siberist Eestisse tulnutel oli esmalt vaja leida nii töö- kui elukoht. Immigratsioonilugudes on keskne koht uustulnukate esmastel kokkupuudetel kohalike ametnikega. Siberist naasnud eestlaste jutud kajastavad nõukogude ametnike omavoli, millele Eesti ametiasutustes pörkuti, näiteks elukoha registreerimisel.

Naine:

Siis kästi minna Elva sisse registreerima. Läksime sinna, seal saime peapesu.

Mees:

Ütles, mis te siia tulite, ega see Eesti ei ole kummine, et siia kõik sisse trügite.

Naine:

Me ütlesime, et tulime elama, et tahtsime tulla oma vanavanemate koju. Jah, ei tahtnud kuidagi sisse registreerida. /.../ Ja siis ütles, kuidas te korteri saite? Eestimaa inimesed elavad veel keldrikorustes, ei ole korterit.

Mees:

Ma tulin Tartu MEKi³⁰ ja võtsin vanema töödejuhataja, Toomet Urmas ol'i vanem töödejuhataja, /.../ tema kirjutas tõendi, noh et tööga varustedu, korter on kõik olemas. Tulime Tartu, hakkame eesti keeli kõnelema. – Miks teid sisse ei kirjutada, hakkas vanduma, meesterahvas.

Naine:

Jah. Ütles, et miks nad teid ei kirjuta. Et teil on ju eesti keel ja. Ja nad peavad kirjutama teid, et meil on külanõukoguga kokku lepitud, et eestlased sisse kirjutada. No ja siis ta helistas kohe Puhja külanõukogusse ja siis kirjutati meid sisse (ERA, MD 257 (43) < Tartu < Tartu maakond, Puhja < Kemerovo obl, Koltsovo k < naine, snd 1929, ja mees, snd 1928).

Harilikult jõuti kõigepealt mõne sugulase või omakülainimese juurde ja liiguti sealt võimalusel edasi. Omad aitasid uusi tulijaid, nagu see on teistegi maade migratsioonikogemusest tavaline. Passita Eestisse jõudnud said sageli tutvuse abil ka dokumendid korda.

²⁸ Soysal, Y. N. Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe. The University of Chicago, Chicago, 1994, 30.

²⁹ Ward, C., Kennedy, A. Acculturation strategies, psychological adjustment, and sociocultural competence during cross-cultural transitions. – International Journal of Intercultural Relations, 1994, 18, 3, 329–343.

³⁰ MEK – nõukogudeaegne ehitusorganisatsioon.

Ühe eristuva jututeemana tuleb esile Siberi eestlaste elukohavalik Eestis. Sarnaselt kodueestlaste suhtumisele Venemaalt tulnud rahvuskaaslastesse³¹ väljendub ka Siberi eestlaste lugudes kodueestlaste tajumine võõraste ja vaenulikena.

Sealt Koidulast mitu peret tuliva ja noq panti võõra majja. Metsast tuliva metsavennad ja ja panti neid tünni ja ajasiva neid niimoodi, et jäivad lapsed sandis ja vanainimene jäi sandis ja mina ütlen, et mina ei lähe teiste majja (ERA, DH 186 (33) < Tallinn < Viljandi maakond, Paala < Kemerovo obl, Jurjevi k < naine, snd 1924).

Mitmed Siberi eestlaste pered vältisid teadlikult küüditatute majja elama sattumist ja taolistel suust-suhu levivatel hoiatusjuttudel oli selles kindlasti oma osa.

Venemaal elades olid sealsed eestlased ajapikku harjunud kollektiivsema elulaadiga, kui Eestis kombeks. Meenutagem, et kolhooside loomisega Venemaal 1930. aastatel sunniti enamikku inimesi minema taludest külla kül-g-külje kõrvale elama ja Eestisse tulemise ajaks oli nii juba tükk aega olnud. Linnades olid levinud väikesed elamispiinad ja ühiskorterid.³² Eestis püüti elukoha otsingul harjumuspärasega sarnast leida.

Inimene, kes on harjunud selle põllumaaga ja oma peenramaaga ja oma loomaga, ega see linnaelu ei sobi talle. /.../ Ega keegi ei läinudki ka üksikusse tallu elama. No ütleme, minu ema-isa ka said algul, oli talumaja, see on mahajäetud talumaja ja natukene sellest keskusest eemale, see ei sobinud neile. Siis anti keskusesse, said nad lõpuks korteri, see sobis natukene rohkem, a seal ei olnud algul neil jälle peenramaad. Ja kui nad siin Sadukülasse tulid, siis said endale ridaelamu, kus oli ka aiamaa. Vot see oli juba midagi muud ja see kohe päris hästi istus neile (ERA, MD 245 (10) < Harju maakond, Laagri < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1952).

Maale elama asunud said enamasti ühismajandis tööd: lüpsjana, vasikatalitajana, mehhanisaatorina, autojuhina jm, st nad jätkasid harjumuspäraselt tööd. Eesti majandite kõrgem mehhaniseeritus nõudis Siberist tulnutelt enamasti küll enesetäiendamist, aga sellega tuldi toime. Rohkem probleeme tekitas Eesti niiske kliimaga harjumine. Näiteks oldi esimestel suvedel Eestis hädas oma loomadele heina tegemisega: hein kippus mädanema. Ajapikku kujunesid välja konkreetset ühismajandid (Väike-Maarja kolhoos, Saue näidissovhoos jt), kuhu Siberi eestlasi võeti meelsasti tööle, ja uued tulijad said vanadele toetuda. Nende majandite eesotsas olid sageli Siberis sündinud eestlased või mitte-eestlased.

Rahvastikugeograaf Hill Kulu andmetel asus Siberi külas kasvanud ja täiskasvanuna tagasirännanuist siiski 67% elama Eesti linnadesse.³³ Põhjuseks oli ehk ka Siberis kogetud ränkkraske kolhoositöö ja püüd inimväärsema elu poole.

Seal selle tüüga sai ennast niivõrd ära tappa, niivõrd ära tappa. Ma nüüd tagantjärel mõtlen, et oi püha taevast küll, tule appi. Et no küll sai seal õudsat moodi seda tööd teha (ERA, MD 242 (2) < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1936).

Kõnekas on seegi, et linnadesse ja asulatesse elama-tööle siirdunud arvasid end mitmekeelses töökollektiivis paremini toime tulevat.

³¹ Vt nt **Kalmre, E.** Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus, 84–85.

³² **Сергеева А. В.** Русские стереотипы поведения традиции ментальность. Наука, Москва, 2007, 40–47.

³³ **Kulu, H.** Eestlaste tagasiränne, 189.

Puhja ehitati briketitööstust. Seal meile öeldi, et siin on kõik vene värk. Me arvasime, et kui on vene värk, siis me saame palju paremini hakkama (ERA, MD 257 (43) < Tartu < Tartu maakond, Puhja < Kemerovo obl, Koltsovo k < mees, snd 1928).

Paljud asusid tööle näiteks raudteeametis, kus tuli enamasti vene keeles suhelda.

Immigrantide kohanemisega seotud suuremate probleemidena tänases Eestis on nähtud: identiteedikonflikti, halba eesti keele oskust, põliselanike tõrjuvat suhtumist, ebakindlust tuleviku ees.³⁴ Paradoksaalsel kombel tekkisid samasugused probleemid ka küüditatud eestlaste Eestisse naasmisel³⁵, rääkimata sõjajärgsetel aastatel ja hiljem Eestisse tulnud Siberi eestlastest.

Keel on paljude etniliste rühmade jaoks üks nende tuumväärtusi³⁶ ja väljendab kollektiivset identiteeti. Eestlastest tagasipöördunutel, kuigi põhiosa neist oskas eesti keelt, polnud kohanemine Eestis sugugi kergem kui mitte-eestlastel.

Imelik on see, et meile Venemaal alati ikka, et oh eestlased, eestlased, siis Eestimaale tulin, siis kuulsin jälle: pagana venelased (ERA, MD 248 (5) < Harju maakond, Loo < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1946).

Üks juttudes enam eksponeeritud teemadest on Venemaa eestlase, kes kasutab suhtlemisel vene keelt, venelaseks pidamine.

Et saada Eestis sissekirjutust, läksin sõjaväkke. Ükskord saigi nalja: Ega küla inimesed Saaremaal, kus asus väeosa, ei teadnud, et mina eestlane olen. Läksin ühte tallu piima tooma, jutt käis vene keeles. Aga seal talus olid kaks naabrinaist külas ja kohe hakkasid meist, tüdrukutest, halvasti rääkima. Perenaine ütles küll, et naised, olge vait, ega teie ei tea, võib olla see tüdruk saab eesti keelest aru. Naised sattusid veel rohkem hoogu ja klatšisid hoolega edasi. Kui ma piima kätte sain ja raha ära maksin, siis tänasin perenaist eesti keeles ja loomulikult ka naabrinaisi info eest. See oli kui välk selgest taevast. Naised kargasid püsti ja panid uksest välja sellise kiirusega, et oleksid minu pikali jooksnud (Eesti Folklooriarhiivi rahvaluulekogu (EFA), Korb II, 284–285 < Ida-Viru maakond, Purtse < Tomski obl, Kaseküla < naine, snd 1940).

Analoogilised jutud on tuntud ka tänapäeval Siberis elavate eestlaste seas, kes puutusid kodu-eestlastega kokku sugulaste kaudu või omaenda külaskäikudel Eestisse.

Sageli on Venemaalt naasnud eestlased kasutanud Eestis vene keelt just seetõttu, et häbenesid oma kirjakeelest erinevat sünniküla kõnepruuki.

Ma algul selle keelega, ma ei julgend rääkida. Ma küsisin vene keeles. Puodi kui läksime, mõtlesin, järsku hakkavad naerma, et noh ma räägin vigadega või valesti (ERA, MD 242 (2) < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1936).

Rootsieestlaste kohta on teada, et sealne vanem põlvkond tähtsustas eeskätt korrektset eesti keele oskust.³⁷

³⁴ **Tammaru, T.** Venelased Eestis: ränne ja kohanemine, 21.

³⁵ Vt **Hiiemäe, M.** Küüditatuna Siberis. – Rmt: Eestlane ja tema maa. Konverentsi “Kodumaa ja kodupaik: eestlaste territoriaalne identiteet” (16.–17. november 1999) materjale. Koost ja toim A. Jürgenson. Tallinn, 2000, 136.

³⁶ **Smolicz, J. J.** The three types of multiculturalism. – Rmt: Community Languages. Their Role in Education. Toim M. Garner. River Seine Publications, Melbourne, 1981, 1–12.

³⁷ **Kõiva, M.** Lugu suurest lumesajust, 23, 56–94.

Noorena Eestisse tulnutel – noored kohanevad üldreeglina kiiremini – oli kergem ka siinse keelepruugiga harjuda. Mitmed minu vestluskaaslased kirjeldasid, kuidas nad algul tähelepanelikult Eestimaa eestlaste kõnet jälgisid, püüdes neid võimalikult täpselt jäljendada. Avatumad suhtlejad ei varjanud oma Siberi päritolu, pigem kasutasid nad oma eripära enda vastu huvi äratamiseks. Naine, kes tuli Eestisse kohe pärast meditsiinikooli lõpetamist, üllatas kaaslasi hoopis oma keeleoskusega.

Kummaline oli see, et küsiti, kuidas sa nii hästi eesti keelt räägid. Vat see tundus algul imelik, et noh, et Siberist tuled ja räägid nii palju (ERA, MD 245 (11) < Harju maakond, Laagri < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1952).

Arusaamatusi tekitasid Venemaalt tulnutele Eestimaal viimastel aastakümnetel käibeled tulnud sõnad või mõne vanapärase sõna/väljendi kasutamine, mis pakkus omakorda jutuainet:

Ja siis tuli meie see kõrgem ülemus ja tutvustas ennast: Mina olen Mihkel Siimisker ja pea-zootehnik. Kas teie abikaasa ka tuleb või? Ma ei olnud elus kuulnud seda sõna – abikaasa. Mis kuradi kassat ta minult tahab? Vaatab mulle otsa, ütleb: Muž jest u vas?³⁸ Ma ütlen: jest. – No tuleb ka siia või? Millal ta siia sõidab? /.../ Vat see jäi mulle eluks ajaks meelde (ERA, MD 245 (1) < Harju maakond, Loo < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1948).

Kui ma Keilas juba tööl olin, ma läksin kioskist küsima mitte ümbrikut, vaid ma küsisin kuvääri. Ja selle peale siis öeldi, et mis asi see on. Ja siis, kui ma küsisin konverti³⁹, vat siis anti mulle (ERA, MD 245 (3) < Harju maakond, Laagri < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1952).

Olen päri, et lapse koolikeel on määrava tähtsusega selles, kas ta on edaspidi seotud rohkem eesti või vene kogukonnaga. Hill Kulu⁴⁰ väitel on tagasirännanute lastest 63% käinud eestikeelses, 13% nii eesti- kui venekeelses ja 24% venekeelses koolis ning eestlastega abiellunute laste hulgas on eestikeelses koolis käinuid 93%. Minu tehtud intervjuude põhjal selgub, et kui pered tulid Eestisse kooliealiste lastega (Siberis olid lapsed sunnitud venekeelses koolis käima), jätkasid lapsed Eestis õpinguid enamasti vene keeles: nii oli lihtsalt hõlpsam. Maapiirkondadesse kodu rajanud perede lapsed, kui lähedal polnud venekeelset kooli, elasid kooliajal sageli internaadis ja said vaid nädalavahetuseks koju. Mõned Siberis sündinud eestlased jutustasid, et nad olid eestikeelses õhtukoolis eesti kirjakeelega häta jäänud ja läinud seetõttu üle venekeelsele õppele.

Vene-eesti segakülas kasvanud ja venekeelse koolihariduse saanud lapsed ei pruukinud vanemate lootusi, et nende lastest saavad eesti kogukonna täieõiguslikud liikmed, täiel määral täita:

No kartsime, et eesti keel kaob ära. Ja lapsed venestavad ära ja. Mõtlesime et tulevad siia, võtavad eesti naised ja, aga ei läinud nii. Võtsid ikka vene naised. Vaata, see vene vaim oli neil sees ja, ja võtsid vene naised (ERA, MD 257 (43) < Tartu < Tartu maakond, Puhja < Kemerovo obl, Koltsovo k < naine, snd 1929).

³⁸ Kas teil mees on? (vene k).

³⁹ Ümbrikut (vene k).

⁴⁰ **Kulu, H.** Eestlaste tagasiränne, 202.

Lisaks inimese soovile mingisse gruppi kuuluda peab grupp ta ka omaks võtma.⁴¹ On iseloomulik, et Eestis elavad vähemused ei tunne üldjuhul eestlastega ühtekuuluvust, sidudes end pigem Eesti teiste etniliste vähemustega⁴², ka venelastega. Enamasti jätvavad Eestimaa eestlased mujalt naasnud rahvuskasaslased oma-grupi piiridest välja, nagu nad toimivad mis tahes rahvusest immigrantidega. Sama võib täheldada mitmete teistegi maade reemigratsioonikogemustele tuginedes. Näiteks Jaapanis elavate jaapanlaste ja Brasiiliast naasnud jaapanlaste tegelik etniline kohtumine ei tugevdanud, vaid halvendas riigiülest etnilist hõimlust. Kaks gruppi reageerisid teineteise kultuurierinevustele negatiivselt.⁴³

Omagruppi kuuluvaid peetakse ootuspäraselt lahkemateks ja sõbralikumateks. Üldlevinud on arvamine, et “meie, Venemaa eestlased, oleme palju heatahtlikumad kui põliseestlased”. Samuti peavad näiteks Brasiiliast naasnud jaapanlased endid kohapeal elanutest sõbralikumateks, soojemateks ja hoolivamateks.⁴⁴

Meie ja teie grupi vastandamine toimub ka selgesti tajutud suhtlemiserinevuse kaudu. Kodueestlasi nähakse reserveeritute ja kinnistena, kelle suhtlemisvalmidus jätab soovida:

Naljakas on see, et räägid inimesega juttu tänava peal ja või maja ees ja kutsud teda külla – ta ei tule sulle külla ja ta ei kutsu enda juurde ka. Et see on nagu mõeldamatu, et noh Siberis kutsuti sisse ja pakuti teed või kohvi või ja aeti juttu, et see ei olnd mingi probleem, aga et siin on ta nagu sein ees. Et inimene ei suhtle. Ta räägib jah, küsib tervise kohta ja sellega aga piirdub. Et käiks omavahel niimoodi suuremalt läbi või sõbralikumalt, et seda nagu ei ole (ERA, MD 245 (31) < Harju maakond, Laagri < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1952).

Eestlaste individualistlik loomus tuleb ilmsiks ka nendega koos töötades. Nii jutustas aiandis töötanud naine:

Seal võttis igaüks lõunaks süüa kaasa. Mina tegin oma toidukoti lahti, me ju Siberis söime koos. Aga siin istus igaüks eraldi ja nosis oma kotist (ERA, DH 28 (87) < Harju maakond, Turba < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1943).

Siberist naasnute jutud keskenduvad enese tajumisele võõrana, teistsugusena. Selgesti märgati väliseid erinevusi, näiteks riietuses:

Me tulime, külakohal me olime. Ma mäletan, mingisugused saapad mul olid jalas. Ise mõtlesin, et kudas teised siin Eestis riiedes käivad. Me vene riietega, küll see paistis imelik. /.../ Kui me elama tulime, me elasime seal jaama peal ja mul oli mantel õmmeldud seal, noh Venemaal lasin õmmelda omale mantli, a ja ta oli noh nende revääridega või kudagi niimoodi, ikka krae peal, a ma siin ei näind niukest mantelt. Issand jumal, pane selga mis sa tahad, vat ma ei julge poodi minna selle mantliga, aga midagi selga pole panna (ERA, MD 243 (17) < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1936).

⁴¹ Gellner, E. Rahvused ja rahvuslus. – Akadeemia, 1995, 1, 197–222; 2, 419–446; 3, 643–670.

⁴² Ojamaa, T., Valk, A. Piloottuurimus kanadaeestlaste etnilise identiteedi ja muusika seostest. (Paar sammukest, XXIV.) Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Tartu, 2008, 60.

⁴³ Tsuda, T. From ethnic affinity to alienation in the global ecumene: the encounter between the Japanese and Japanese-Brazilian return migrants. – Diaspora, 2001, 10, 1, 56.

⁴⁴ Samas, 70.

Samuti kuuluvad traditsiooniliste migratsiooni- ja kohanemislugude hulka jutud erinevatest lauakommetest, toitudest, maitsemeelest jms. Uus-Meremaale sisse-rändajate migratsioonilugusid uurinud Saksa päritolu Brigitte Bönisch-Brednich kirjeldab uusasuka paigalejäämise otsust saadud maitseelamusega:

Maa, mis pakub mulle midagi nii head, peab ka muidu mulle hea olema.⁴⁵

Samasugust suhtumist võib leida ka hilisemate Eestisse naasnute lugudes, kus Eestisse saabumine seondub mõne meeldiva maitseelamusega.

No mis mul jäi meelde kõige rohkem, siis oli see šokolaadivõi. Ma olen mitu korda mõelnud, küll ma seda ostsin – šokolaadivõid. Ja kui me siia Eesti, kui me päriselt tulime siia elama, venna juures olime, siis suitsuräim oli. Meil ju seal ei old. Issand, ja ma sõin himu nii ära, et ma pole sellest saadik seda ostnud. Siis oli, iga päev sõime. Küll see paistis maitsev (ERA, MD 243 (16) < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1936).

Need, kes Eestis ei kohanenud, läksid enamjaolt Siberisse tagasi. Osa Siberist tulnutest püüdis Eestimaa eestlastega samastuda ja ei hoidnud koduküla rahvaga tihedaid suhteid. Põhiosa Siberi eestlastest – osa neist on elanud Eestimaal juba enam kui pool sajandit – tunnetab oma erilisust. Oma grüpiidentiteedi tugevdamiseks sobivad samad jutud, mis levivad Siberisse jäänud eestlaste seas:

Jäin Eestimaale kosti. Sõitsin trammiga ja tuli üks noor mees vagunisse, hakkas rääkima. Ma ütlesin, et olen Siberist. Ooi, tal niuksed suured silmad läksid kohe: “Kudas te seal elate? Seal karusi on?” Vastasin, et piki tänavaid käivad, annavad käppasi ja teretavad. Mõtles, et kuskil maa sees elame. Tead, esimest korda Siberi inimest nägi (Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestis CD-1 (ERA, CD) 16 (90) < Omski obl, Uus-Viru k < salvestanud A. Korb 1997 < mees, snd 1935).

Kodueestlaste Siberi-pilt ongi sageli üsna kitsapiiriline, kujutades Siberit vaid metsiku paiga ja/või kurjategijate maana.

Siberi eestlased on ajapikku Eestimaa eestlaste kombed ja tavad omaks võtnud, kuid pole unustatud ka oma traditsioone. Ikka ja jälle tahetakse omakandi inimestega kohtuda. Toeks oma identiteedi säilitamisel on nii perekondlikud tähtpäevad kui ka Eestimaa pinnal organiseeritud Siberi eestlaste piirkondlikud kokkutulekud. Enamikku neist eestlastest iseloomustab kahedimensiooniline kultuurimudel: loomulikuks peetakse kuulumist kahte kultuuri – ollakse seotud nii oma sünnipaigaga Siberis kui Eestimaaga:

Ausalt öelda see on nigu kaks kodu. Tead seal ja siin on kodu. Lähed sinna, kui sealt Mati mäest juba hakkasid alla, Minussiinski poolt tuled, seal mäe otsas see küla paistab, ta nigu augu kohapeal nii, siis tuli küll silma kohe vesi. Aga noh seal juba nüüd änap nigu päris lähedasi ei olnud ja vaatasid, et noh oled, käid surnuaias seal ja vaatad neid kohti ja kõnnid, lapsepõlves kus sai karjas käia. Aga siis vaatad jälle, et juba kipud, et saaks nüüd oma kodu Eestisse (ERA, MD 242 (7) < Keila < Krasnojarski krai, Ülem-Suetuki k < naine, snd 1936).

⁴⁵ Bönisch-Brednich, B. Migratsioon ja jutustamine. – Mäetagused, 2003, 23, 121.

KOKKUVÕTTEKS

Kuigi artiklis käsitletud Siberi eesti külakogukondadest saabunud oskasid eesti keelt vähemalt suhtlustasandil, polnud neil Eestisse sisseelamine sugugi kergem kui mitte-eestlastel. Nad tajusid endid võõraste ja teistsugustena (erinev kõnekeel, teistsugused tavad, kombed ning suhtlemismaneerid). Aja jooksul võeti kodueestlaste tavasid ja kombeid üle, kuid oma erilisust tunnetatakse tänini. Seega kuulub põhiosa Siberi eestlastest mõlemasse kultuuri. Inimeste eluloojutud ei peegelda muidugi täiel määral ajaloolist tõde, kuid on sellest hoolimata oluliseks allikmaterjaliks. Ajaloallikad võivad puudulikeks osutada, juttude kaudu jõuame ka inimeste mõtete, tunnete, hoiakute ja väärtushinnanguteni. Siberi eestlaste lood on pärast Eesti taasiseseisvumist muutunud kitsalt grupisisesest pärimusest laiemalt tuntuks, neid on hakatud vabamalt rääkima. Ometi ei taheta rääkida meil häbi-väärseks peetud, isikut kompromiteerida võivatest seikadest. Konkreetne elupaik Venemaal, aga ka tagasipöördumise aeg ja põhjused kujundavad lugusid omakorda ning annavad neile sageli nn kondikava. Konkreetsest isikust lähtudes arendatakse jutud sügavalt individuaalseiks. Mälus püsinud teadmine peab saama juttuvormi ja seda taasluuakse korduvalt. Seejuures on oluline jutustaja loomupärane mälu ja sõnaseadmiskus. Lood on ühtlasi nii individuaalsed kui ka kollektiivsed, väljendades isiklikku ja samas kogukonna kogemust. Korduv ülejutustamine aitab juttu mälu kinnistada ja pärimusteadmine ei katke nii kergesti.

THE MEMORIES OF SIBERIAN ESTONIANS ABOUT THEIR RETURN TO THE HOMELAND AND ADAPTATION: PERSONAL AND COMMUNITY EXPERIENCE

Anu KORB

My article analyses the stories written and told by Estonians who were born in Estonian villages in Siberia and returned to their country of origin after the Republic of Estonia was occupied by the Soviet Union, between 1944 and 1976. Their ancestors had settled in the rural areas of Russia from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century.

In general terms, the remigration of Siberia's Estonians can be compared to the tentative waves of immigration to Estonia. Most of Siberia's Estonians had remigrated to Estonia for personal reasons and voluntarily, but there were also those who were recruited by the Soviet authorities to work here. Despite the fact that ideological remigrants constituted only a small minority of all immigrants from the Soviet Union, they strongly influenced the general negative attitude of Estonians back home towards those who remigrated from Siberia.

Even though this return of Estonians is not considered migration across state borders, we can still categorise most of these stories as tales of traditional remigration. Stories about returning home and adapting to a new environment

have long been attributed to specific limited groups of people. These stories reached a wider audience after Estonia regained independence and censorship weakened in Russia, and also as a result of the so-called 'biography boom' in Eastern Europe. The time and reasons for return – forced or voluntary – have also had an impact on the stories. People do not mention shameful events in their lives or only describe them briefly and, instead, prefer to relate about their success and achievements.

Of course, the Estonians in Siberia who returned to their country of origin formed an imaginary community. They had returned for different reasons, at different time and they were of different age. The stories reveal that the reintegration of many Estonians who came from Siberian villages and could speak Estonian at least at a level of conversational fluency proved as problematic as that of non-Estonians. It was easier for those who were younger and communicated more openly. Those remigrants who had been educated, as children, in the Russian language often continued to socialise mostly with the Russian community. Some of the people who had remigrated to Estonia later returned to Siberia. Many remigrated Siberia's Estonians who have lived in Estonia for a long time have been able to integrate in the Estonian society: they have adopted Estonian customs and traditions without having forgotten their own.

Stories of return and adaptation are both individual and collective; they express the experience of individuals as well as that of a community or group. Narrative life histories certainly do not reflect the complete historical truth, but these stories give us information about the migration behaviour of Estonians and the emotions, attitudes and values associated with returning.